

УДК 658.1

В.В. Зимовець, пров. наук. співр., канд. екон. наук, О.М. Кошик, ст. наук. співр., канд. екон. наук

ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України, м. Київ

Н.І. Легінькова, доц., канд. екон. наук

Державна льотна академія України, м. Кіровоград

Фінансові ризики зростання безробіття в Україні та заходи по їх нейтралізації

В статті проаналізована ситуація на світовому та вітчизняному ринках праці в умовах глобальної фінансово – економічної кризи. Запропоновані заходи по нейтралізації фінансових ризиків зростання безробіття в Україні.

фінансово-економічна криза, рівень безробіття, ринок праці, фінансові фактори зростання безробіття

На початковому етапі розвитку світової фінансово-економічної кризи загроза зростання безробіття була визнана як ключова проблема. Такий висновок, зокрема, зроблений в звіті Міжнародної організації праці (МОП) «Глобальні тенденції зайнятості» (січень 2009 р.).

В цьому звіті наголошувалося, що після свого зниження протягом чотирьох років поспіль глобальний рівень безробіття підвищився з 5,7 % в 2007 році до 6 % в 2008 році, причому серед чоловіків він зріс до 5,8 %, а серед жінок – до 6,3 %. Чисельність безробітних у 2008 році зросла в порівнянні з 2007 роком на 10,7 млн осіб, і це найбільший річний приріст з 1998 року. Згідно з оцінками, загальна чисельність безробітних в світі в 2008 році склала 190 млн осіб. Прогноз безробіття МОП на 2009 рік був переглянутий в бік підвищення – з 210 млн до 239 млн осіб.

Рівень безробіття в країнах СНД та Східної Європи (без країн – членів ЄС) складав у 2008 році 8,8%, а в розвинутих країнах, в тому числі країнах ЄС – 6,4%. Тобто, рівень безробіття у групі країн, до яких належить Україна, в 2008 р. перевищував як середній глобальний рівень безробіття в світі, так і середній рівень безробіття в групі розвинутих країн [1, С. 11–22].

Про реальність перспектив подальшого зростання безробіття навіть в умовах покращення економічної кон'юнктури свідчили досить песимістичні прогнози на 2009 р. Європейської комісії та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Фактична ситуація на глобальному ринку праці в 2009 р. була дещо кращою, ніж прогнозувалося. Проте, незважаючи на початок відновлення виробництва в більшості

голова МВФ Доменік Строс – Кан зробив висновок, що світовий ринок праці досі знаходиться в поганому стані. Він заявив також: «Ми повинні визнати, що криза не скінчиться, поки рівень безробіття не знизиться суттєво» [4].

У доповіді МОП (січень 2009 р.) перерахований ряд рекомендованих МОП щодо заходів, скерованих на подолання негативного впливу світової фінансово-економічної на ринок праці, які застосовуються багатьма державами. Серед них:

а) розширення кола осіб, охоплених програмами страхування від безробіття, професійна перепідготовка звільнених працівників та захист пенсій від знецінення в результаті потрясінь на фінансових ринках;

б) державні капіталовкладення в інфраструктуру та житлове будівництво, у суспільну інфраструктуру та створення «зелених» робочих місць, у тому числі шляхом організації термінових суспільних робіт;

в) підтримка малих та середніх підприємств;

г) соціальний діалог на рівні підприємства, окремого сектору економіки та всієї країни [1, С. 29–31].

Ці пропозиції базуються на припущенні, що саме з загостренням проблеми безробіття пов'язана можливість так званої «другої хвилі» світової фінансово-економічної кризи. Прогнозується, що, внаслідок високого рівня безробіття відбудеться критичне скорочення платоспроможного попиту населення. А це, в свою чергу, зумовить погіршення фінансових результатів компаній та, як наслідок, черговий виток скорочення виробництва.

Тому підтримка високого платоспроможного попиту населення в більшості країн розглядається як один з основних напрямків подолання як кризи зайнятості, так і фінансово-економічної кризи взагалі.

Так, на думку Поля де Грова, професора Лейденського університету (Нідерланди), експерта Центра європейських політичних досліджень, з початку фінансової кризи світову економіку все більше охоплює так звана дефляція боргу (debt deflation), механізм якої описав відомий англійський економіст І. Фішер [5]. Сутність дефляції боргу полягає в тому, що домогосподарства і підприємства, перевантажені надмірним боргом, змушені масово продавати активи, які внаслідок цього стрімко знецінюються. А це створює ще більші проблеми з платоспроможністю, провокує «ланцюгову реакцію» неплатежів.

Підприємства звільняють працівників або знижують заробітну платню. В результаті дедалі більша кількість їх виявляється нездатною сплачувати борги. Проблема в тому, що рівень заборгованості – задана номінальна змінна, яку споживач повинен сплачувати незважаючи на те, як зменшилися його доходи, заробітні плати, чи має він роботу.

Є одна жорстка змінна (розмір боргу) і багато гнучких змінних - розмір активів, доходів, зарплати, зайнятість. Чим гнучкіші ці змінні, тим вища дефляція боргу. Тому дефляція боргу найбільш негативний вплив спричиняє на країни, в яких у роботодавців

компаній.

Політика державної підтримки рівня доходів населення, заробітної плати та рівня зайнятості містить в собі задачі, які деякою мірою суперечать одна одній, що створює додаткові фінансові ризики розгортання нової хвилі зростання безробіття.

Фінансові ризики поглиблення безробіття в Україні зумовлюються наступними основними факторами.

1. Високий рівень державного перерозподілу ВВП, який склався на початок кризи. Наслідком експансіоністської бюджетної політики 2004–2008 рр. в Україні стало зростання частки державних витрат у ВВП до рівня 45 % ВВП, який є безпрецедентно високим для країн із аналогічним ступенем економічного розвитку. Зростання обсягів зобов'язань і витрат держави в умовах економічного підйому призвело до фіскальної неспроможності України для проведення політики стимулювання зайнятості на основі інвестицій в інфраструктурні проекти та підтримки внутрішнього попиту в умовах розгортання фінансово-економічної кризи, а також після початку поступового виходу з неї.

В таблиці 1 наведені дані про деякі статті доходів зведеного бюджету України за 2008–2009 рр. (показники 2009 р. змінені відповідно до річного звіту Державного казначейства України від 16.04.2010 року, в якому цифри виконання зведеного бюджету 2009 р. були скориговані).

Таблиця 1 – Деякі статті доходів зведеного бюджету України за 2008 і 2009 рр. (млн. грн.)

Статті доходів	2008	2009
Податкові надходження, в т.ч.	227 164,80	208 073,20
податок з доходів фізичних осіб	45 895,80	44 485,30
податок на прибуток підприємств	47 856,80	33 048,00
податок на додану вартість	92 082,60	84 596,70
інші податкові надходження	41 329,60	45 943,20
Всього доходів	297 844,60	272 967,0

Джерело: Показники виконання Зведеного бюджету України за 2009 рік; Показники виконання Зведеного бюджету України за 2008 рік. [Електронний ресурс]. - Доступний з: <http://minfin.gov.ua>

В умовах скорочення податкових надходжень в 2009 р. здійснювалось нарощування фіскального тиску на підприємства, про що свідчило зростання наперед сплачених податків на боргу держави по відшкодуванню ПДВ у значних обсягах. Це не сприяло зайнятості населення та створенню робочих місць, і призводило до подальшого погіршення ліквідності і фінансових результатів роботи підприємств реального сектора економіки.

Фактичне виконання бюджету по доходах у 2009 р. свідчить про значне скорочення надходжень порівняно із 2008 р. Отримані доходи зведеного бюджету за

зростання державних витрат по фінансуванню соціальних трансфертів значно перевищували темпи зростання ВВП, у зв'язку з чим їх частка у ВВП зросла з 14,3 % в 2003 р. до 20 % ВВП у 2008 р. [6], що перевищує рівень багатьох країн ЄС.

Значні обсяги державних зобов'язань по виплатах соціальних трансфертів, які склались на початку кризи, обмежили можливості Уряду щодо проведення ефективної політики на ринку праці. Зростання соціальних трансфертів супроводжувалося збільшенням податкового тиску на виробників, що звужувало фіскальний простір Уряду для інвестицій в інфраструктуру та фінансування інших заходів по стимулюванню зайнятості (зокрема, державних замовлень на продукцію).

Передбачені Законом України «Про державний бюджет на 2009 рік» обсяги витрат у розмірі 273,9 млрд грн. перевищували обсяги фактичних витрат державного бюджету у попередньому 2008 р на 13,4 % [7]. При цьому не передбачалось раціоналізації структури державних видатків.

Йдеться про суттєве скорочення обсягів капітальних видатків порівняно із видатками 2008 р. (до 15,2 млрд грн в 2009 р. з 25,6 млрд грн у 2008 р.). Такі структурні зрушення у видатках (на користь поточних видатків) означали відмову від проведення бюджетної політики, покликаної стимулювати інвестиційний попит і, відповідно, зайнятість. Відповідні дані наведені в табл. 2.

Таблиця 2 – Видатки зведеного бюджету України у 2008 і 2009 рр. (млн. грн.)

Статті видатків	2008		2009	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Поточні видатки, у т.ч.	268 036,70	87%	287 334,50	95%
оплата праці працівників бюджетних установ	72 969,10	24%	79 039,60	26%
поточні трансферти населенню	71 406,50	23%	75 865,00	25%
обслуговування державного боргу	4 264,80	1%	9 783,80	2%
Капітальні видатки	41 179,50	13%	19 977,70	5%
Разом	309 216,20	100%	307 312,20	100%

Джерело: Показники виконання Зведеного бюджету України за 2009 рік; Показники виконання Зведеного бюджету України за 2008 рік. - [Електронний ресурс]. - Доступний з: <http://minfin.gov.ua>

В 2009 р. диспропорції у структурі бюджетних видатків на користь поточного споживання, які сформувались в 2004–2008 р., поглибилися. Структурні зрушення у видатках зведеного бюджету в 2009 р. характеризуються (табл.2): 1) скороченням більш ніж удвічі капітальних видатків (на 22 млрд грн) порівняно із 2008 р. та їх частки у видатках зведеного бюджету - з 13 до 5 %; 2) зростанням витрат на обслуговування державного боргу удвічі; 3) зростанням поточних видатків на 19 млрд грн, частка яких у видатках зведеного бюджету зросла до 95 %. Переважання у структурі видатків

Протягом січня – серпня 2010 р. динаміка офіційних показників зареєстрованого безробіття була позитивною. На кінець серпня кількість безробітних зменшилася до 396,4 тис осіб, що дорівнювало 1,4 % населення працездатного віку [8].

Але показник рівня безробіття в Україні, розрахований як відношення чисельності зареєстрованих безробітних до всього економічно активного населення, ніколи не розглядався як об'єктивна характеристика реального стану речей на ринку праці. Протягом багатьох років цю функцію виконує показник рівня безробіття, обчислений за методологією МОП, згідно з якою при визначенні рівня безробіття враховуються всі люди 15-70 років, які не мають роботи, активно її шукають і готові приступити до неї в найближчі два тижні; що навчаються за направленням Держслужби зайнятості; що очікують рішення роботодавця.

Динаміка рівня безробіття, розрахованого за методологією МОП, свідчить про те, що в Україні є всі підстави говорити про кризу зайнятості, яка, незважаючи на сприятливу динаміку минулого та поточного року, досі не подолана.

Безробіття на рівні 10 % вважається небезпечною межею, досягнення якої створює значну загрозу соціально-економічній дестабілізації в країні. В середньому за 2009 р. рівень безробіття економічно активного населення за методологією МОП сягав 8,8% в порівнянні з 6,4% у 2008 р. За I квартал 2010 він дорівнював в середньому 9%, а рівень безробіття населення працездатного віку – 9,8% [8]. Тобто, його рівень в Україні все ще залишається занадто високим.

Про кризу на ринку праці свідчить також рівень неповної зайнятості, значне скорочення середньооблікової кількості штатних працівників, значне перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї. І прогнозувати значне покращення ситуації в найближчій перспективі немає підстав, навіть в умовах ймовірного прискорення відновлення економічного зростання в 2011–2012 рр.

Пристосування підприємств до умов кризи, а в ще більший мірі - до умов функціонування в післякризовий період, потребуватиме досить радикальної реструктуризації та модернізації виробництва, які також пов'язані з вивільненням робочої сили. Тому проблема високого безробіття може зберігати свою актуальність ще два – три роки після виходу економіки з рецесії.

Задача подолання кризи зайнятості та попередження можливого зростання рівня безробіття зберігає свою актуальність.

В Україні в період кризи були задіяні деякі важелі антикризової протидії зростанню безробіття. Досить ефективно спрацювала Державна служба зайнятості. Чисельність громадян, працевлаштованих за направленням служби зайнятості у 2009 році, становила 702,7 тис. осіб. У 2009 році 157,1 тис. незайнятих громадян проходили професійне навчання за направленням державної служби зайнятості. В оплачуваних громадських роботах брали участь 240,9 тис. безробітних [9].

Підтримці рівня зайнятості сприяло традиційно негативне ставлення до звільнення робітників у ще досить значному за обсягами державному секторі економіки

зобов'язаннями по підтриманню рівня зайнятості протягом певного терміну.

Був також використаний нетрадиційний механізм укладення так званих меморандумів Уряду та власників найбільших підприємств деяких галузей (металургійної, хімічної), в яких, в обмін на державні преференції, вони брали на себе певні зобов'язання, в тому числі щодо збереження рівня зайнятості. Цей механізм використовувався і в 2010 р.

Проте в Україні не вдалося в більш-менш значному обсязі реалізувати рекомендації МОП щодо збільшення державних капіталовкладень до інфраструктури та житлового будівництва, до суспільної інфраструктури як одного з напрямків стимулювання зайнятості внаслідок складної ситуації з державними фінансами. А, як відомо, зростання обсягів житлового будівництва має найбільш значний мультиплікативний ефект на збільшення кількості працівників в суміжних галузях (будівельних матеріалів, чорній металургії, машинобудуванні тощо).

За цієї ж причини не були здійснені плани по створенню сприятливих фінансових умов для діяльності малого бізнесу, який в період кризи традиційно є сферою створення нових робочих місць для звільнених працівників.

Але не були реалізовані й пропозиції МОП щодо розвитку соціального діалогу, які не потребували значних фінансових витрат. Основні з форм організації такого діалогу (Генеральна угода, колективні договори) в Україні поки не відіграють належної ролі в регулюванні трудових відносин. Їх значний потенціал, зокрема, в протидії зростанню безробіття в умовах фінансової кризи, не використаний в повній мірі як на макро-, так і на мікрорівні внаслідок їх здебільшого рекомендаційного характеру та неконкретності, відсутності реальних механізмів забезпечення відповідальності за невиконання їх умов.

Висновки та рекомендації.

1. Незважаючи на покращення ситуації на ринку праці України в січні – серпні 2010 р. в порівнянні з січнем – серпнем 2009 р., є вагомі підстави говорити про те, що сфера зайнятості досі знаходиться в кризовому стані. Більш того, зберігається імовірність другої хвилі кризи на ринку праці навіть в умовах відновлення економічного зростання (внаслідок післякризової реструктуризації та модернізації виробництва).

2. В Україні існують значні фінансові ризики поглиблення безробіття, зумовлені відсутністю у бюджеті реальних джерел та складною ситуацією з залученням коштів на внутрішньому та зовнішньому ринках для фінансового забезпечення стимулювання зайнятості на основі державних інвестицій в інфраструктуру та житлове будівництво в достатніх обсягах.

3. З метою стимулювання зайнятості, завдання бюджетної політики в Україні у 2011–2012 рр. повинні базуватись на реалістичних прогнозах і розумінні того, що можливості держави щодо фінансування програм підтримки зайнятості залишатимуться обмеженими. Для забезпечення сприятливих умов підвищення

фінансування суспільних робіт.

4. Стимулюванню зайнятості може сприяти запровадження та законодавче закріплення за підприємствами права на отримання податкового кредиту у разі створення нових робочих місць. Доцільно зменшувати податкові зобов'язання з податку на прибуток на фіксовану суму, яка складає 35 % від фонду заробітної плати нових працівників.

5. Враховуючи надзвичайно важливе значення для підвищення зайнятості розвитку малого бізнесу, необхідно реалізувати в Податковому кодексі пропозицій щодо зменшення фіскального та адміністративного тиску на малий бізнес, зокрема, шляхом введення податкових канікул для окремих категорій дрібних підприємців, пільгового оподаткування прибутків, які були спрямовані на професійну підготовку та перепідготовку персоналу; на основі дерегуляції підприємницької діяльності, максимального спрощення реєстрації малих підприємств, дозвільних процедур, полегшення умов.

6. Доцільно підвищити роль інструментів соціального діалогу в регулюванні соціально-трудоких відносин та зменшенні безробіття. Зокрема, ці інструменти як на макрорівні (Генеральна угода між Урядом, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями), так і на мікрорівні (колективні договори) повинні містити чітко визначені конкретні положення, в тому числі щодо питань зайнятості, рівень виконання яких може бути оцінений як кількісно, так і якісно. Це дозволить запровадити постійний моніторинг виконання Генеральної угоди та колективних договорів зі застосуванням адміністративних та фінансових санкцій за їх порушення.

Доцільно використання механізму соціального партнерства на макроекономічному рівні (тобто, Генеральної угоди між Урядом, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями) як необхідної складової процесу розробки річних Державних бюджетів.

Є сенс здійснювати переговори щодо умов Генеральної угоди та її укладення як перший етап бюджетного процесу, з наступною фіксацією її основних положень, в тому числі прогнозних показників стану ринку праці, в урядовому проекті Державного бюджету.

Реалізація цих рекомендацій може сприяти нейтралізації фінансових ризиків зростання безробіття в Україні.

Список літератури

1. Глобальные тенденции занятости, январь 2009 г. [Электронный ресурс] // Международное бюро труда. – 2009. - Режим доступа : http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/info/publ/get_final230109_ru.pdf
2. Глобальные тенденции занятости, январь 2010 г. [Электронный ресурс] // Международное бюро труда. – 2010. - Режим доступа : www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/news/2010/0127.htm

9. Стан ринку праці України і заходи соціального захисту незайнятого населення у 2009 році [Електронний ресурс] // Державна служба зайнятості. – 2010. - Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=178403&cat_id=3722603

В. Зимовец, А. Кошик, Н. Легинькова

Финансовые риски роста безработицы в Украине и меры по их нейтрализации

В статье проанализирована ситуация на мировом и отечественном рынках труда в условиях современного глобального финансово – экономического кризиса. Предложены меры по нейтрализации финансовых рисков углубления безработицы в Украине.

V. Zymovets, A. Kochik, N. Legincova

Financial risks of the unemployment increasing in Ukraine and measures for their neutralization

The situation in the world and domestic labour markets in the conditions of modern global financial-economic crisis is analysed in the article. The measures for financial risks of the unemployment deepening in Ukraine neutralization are offered.

Одержано 04.10.10